PŘÍRODA NEKONČÍ NA HRANICI MĚSTA – JEDEN PLÁN PRO JEDNU KRAJINU

JANA PYŠKOVÁ, MARTIN FEJFAR, BARBORA LIŠKOVÁ, ONDŘEJ NEČASKÝ

Ing. JANA PYŠKOVÁ
Autorizovaná krajinářská krajinářská architektka. Ve své projekční praxi pracuje na projektech v privátní i veřejné sféře. Klade důraz na současná témata, především udržitelnost a ztrátu biodiversity se zachováním kulturních a společenských hodnot. Pracuje v pracovní skupině Udržitelnost České komory architektů, v Radě architektů města Liberec, KAM Most. Je členkou správní rady SZKT a předsedkyní České asociaci pro krajinářskou architekturu ČAKA (národní organizaci federace IFLA EU).

Mgr. MARTIN FEJFAR
Působil jako specialista ochrany přírody a krajiny v Institutu plánování a rozvoje hl. m. Prahy, nyní tamtéž vede Kancelář krajiny a zelené infrastruktury. Je autorizovaným projektantem ÚSES a vedle svých pracovních aktivit se věnuje ochraně a výzkumu ptáků. Účastnil se několika monitorovacích projektů organizovaných Českou společností ornitologickou a Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR.

Ing. BARBORA LIŠKOVÁ
Krajinářská architektka v Kanceláři veřejného prostoru Institutu plánování a rozvoje hl. m. Prahy. Působila ve švédském ateliéru Edges, který se věnuje technologii výsadeb do strukturních substrátů a hospodaření s dešťovou vodou. V současnosti vede projekt revitalizace Karlova náměstí a podílí se na dalších projektech veřejného prostoru s přesahem do krajinářské architektury a územního plánování.

Ing. ONDŘEJ NEČASKÝ
Pracoval v ateliéru Zdenka Sendlera a Václava Babky, později působil ve společnosti ZAHRADA-PARK-KRAJINA s.r.o. Od roku 2018 pracuje jako krajinářský architekt na oddělení Územního plánování v Kanceláři architekta města Brna. Je autorizovaným krajinářským architektem a členem České asociace pro krajinářskou architekturu.

Obnova přírody ve městech není jen doplňkem ochrany krajiny ani souborem dílčích úprav veřejné zeleně. Je východiskem moderního uvažování o městě jako součásti širšího ekologického systému, v němž se kvalita života obyvatel, klimatická odolnost, hospodaření s vodou a biologická rozmanitost vzájemně podmiňují. Národní plán na obnovu přírody (NPOP) proto přináší důležitou otázku: jak městské ekosystémy nejen chránit, ale také cíleně obnovovat a rozvíjet? Nestačí přitom sledovat pouze množství zelených ploch. Důležitá je také jejich kvalita, ekologická funkčnost a vhodnost pro konkrétní podmínky a stanoviště.

Úspěšná obnova proto vyžaduje jasně stanovené a měřitelné cíle, odborně nastavenou metodiku, dlouhodobý monitoring a rozhodování založené na znalosti ekologických procesů ve městě.

Nové evropské nařízení představuje výzvu i naději po letech, kdy se přes cílenou ochranu vybraných druhů a rezervací nedařilo zastavit úbytek běžné biodiverzity ve většinové krajině. NPOP tuto mezeru zaplňuje a nabízí rámec pro obnovu ekosystémů jako celku.

Nařízení Evropské unie o obnově přírody a na ně navazující NPOP považujeme za mimořádně významný krok. Jeho síla podle

Rustonka je uměle vytvořený kus městské krajiny, navazující na charakter divočiny vágního prostoru na Rohanském náměstí, který je hned za silnicí. Projekt CMC architects a.s., Martin Barry a Jana Pyšková

nás nespočívá jen v jednotlivých cílech, ale především v komplexnosti celého přístupu. Obnova se netýká jen lesů, zemědělské krajiny, řek a jejich niv, mokřadů, travních porostů, populací živočichů a jejich stanovišť – ale také měst a obcí. Český NPOP není souborem izolovaných ochranářských programů – jeho cílem je řešit stav krajiny a jejích ekosystémů jako propojeného celku.

Právě taková perspektiva je důležitá. Voda, organismy ani ekologické procesy nerespektují hranice pozemků, obcí, krajů či států. Říční systém propojuje horské oblasti s různými typy krajin včetně urbanizovaných území. Migrující organismy potřebují soustavy vzájemně provázaných stanovišť a ekologický stav jedné části krajiny se promítá do fungování ekosystémů v jiných částech území. Nařízení vytváří společný evropský rámec a národní plány by se měly potkávat také v přeshraniční krajině. Český návrh například počítá se spoluprací v mezinárodních povodích, přeshraničních územích soustavy Natura 2000 a prostřednictvím dalších existujících evropských mechanismů.

V době, kdy ochrana přírody bývá stále často rozdělena podle resortů, kompetencí a administrativních hranic, je právě tato komplexnost jednou z největších hodnot nového přístupu.

Výsadba jednotlivých stromů v centrech měst je z hlediska posuzování ploch korunového zápoje marginální, ale pro klima ve městě, vodní režim a život lidí má naprosto zásadní význam. Je ale nutné stromům vytvořit dostatečný prokořenitelný prostor, aby mohly dlouhodobě prosperovat. Sedm platanů na pražské Invalidovně má sdílený prokořenitelný prostor, jehož celkový objem je cca 300 m³. Po výsadbě lze plochy zadláždit pochozí i pojezdovou dlažbou - nutné je ale ke stromům směrovat srážkovou vodu a v době velkého sucha jim pomoci zálivkou. Projekt CMC architects a.s., Jana Pyšková

MĚSTO JE TAKÉ KRAJINA

Pro nás, kteří jsme pracovali v tematické expertní skupině TES 8 zaměřené na sídelní ekosystémy, má zásadní význam skutečnost, že příroda nekončí na hranici města.

Město je specifickým typem kulturní krajiny a zároveň životním prostorem pro řadu organismů. Městské prostředí poskytuje stanoviště rostlinám, živočichům, houbám i půdním organismům, které společně vytvářejí městskou biodiverzitu a zajišťují řadu ekologických funkcí. Současně v něm probíhá množství vzájemně propojených ekologických procesů a vazeb. Parky, zahrady, hřbitovy, vodní plochy, staré sady, železniční koridory, brownfieldy i izolované plochy se zbytky přirozených a polopřirozených porostů vytvářejí heterogenní mozaiku městských stanovišť. Významnou součást této mozaiky představuje také spontánní vegetace, která často osidluje opomíjená místa a díky své schopnosti přizpůsobit se specifickým podmínkám městského prostředí může významně přispívat k ekologické stabilitě města.

V intenzivně využívané zemědělské krajině, která pokrývá velkou část naší republiky, může město díky prostorové heterogenitě a množství různých stanovišť fungovat jako významné refugium mnoha druhů. Města poskytují prostor pro výskyt vysokého počtu rostlinných druhů, jejichž populace však bývají často početně malé a prostorově omezené. U ptáků je situace odlišná – vyskytuje se zde menší počet druhů, avšak některé z nich dosahují velmi vysokých populačních hustot, typicky například kavka, straka nebo holub. Neznamená to sice, že město je biologicky vždy hodnotnější než volná krajina, ale ani tradiční představa „příroda versus město“ ale neodpovídá dnešnímu poznání. Zvláště ve středoevropské krajině silně poznamenané intenzivním zemědělstvím mohou městské parky, zahrady, hřbitovy, železniční koridory, neobhospodařované plochy i staré průmyslové areály představovat významnou součást městské biodiverzity. Navíc řada docela vzácných druhů rostlin si našla sekundární stanoviště na člověkem vytvořených biotopech - např. kapradiny v zídkách nebo drobné jarní efemerní druhy na štěrkovitých kolejištích.

Nejde jen o zbytky „původní“ přírody uvnitř města, ale také o sekundární a spontánně vzniklá stanoviště, jejichž druhové složení a ekologické funkce se utvářejí v podmínkách dlouhodobého lidského působení. Pro městské prostředí je přitom typická také výrazná dynamika: plochy se přestavují, zanikají a znovu vznikají, mění se míra narušení i způsob využívání území a organismy na tyto změny pružně reagují tím, že některá stanoviště opouštějí a jiná nově osidlují. Výzkumy městské vegetace ve střední Evropě ukazují, že člověkem vytvořená a často přehlížená stanoviště mohou hostit vysoký počet cévnatých rostlin, včetně druhů vázaných na suchá, teplá, narušovaná nebo sukcesně raná prostředí. Právě pestrost i proměnlivost městské mozaiky vytvářejí podmínky, které v okolní zemědělské krajině často chybějí. Hodnota městské přírody proto nespočívá pouze v množství zeleně, ale především v rozmanitosti stanovišť, kontinuitě i dynamice jejich vývoje a schopnosti umožnit soužití spontánních ekologických procesů s každodenním fungováním města.

Nařízení o obnově přírody tím přináší důležitý posun: města nejsou jen místem, odkud působíme na okolní přírodu, ale sama jsou ekosystémy, za jejichž stav neseme odpovědnost.

PŘÍRODU VE MĚSTECH POTŘEBUJEME I MY SAMI

Ochrana městských ekosystémů však není opatřením určeným pouze k ochraně druhů.

Zdravá a biologicky aktivní půda přijímá a zadržuje vodu. Stromy poskytují stín a ochlazují prostředí evapotranspirací. Vegetace a nezpevněné plochy omezují povrchový odtok, mokřady, průlehy a další přírodě blízké prvky pomáhají hospodařit se srážkovou vodou. Vegetace zmírňuje tepelný stres a vytváří prostředí pro pohyb, rekreaci a každodenní kontakt lidí s přírodou. NPOP ostatně u sídel výslovně spojuje obnovu zelené infrastruktury se zlepšováním mikroklimatu a snižováním efektu městského tepelného ostrova.

Tyto funkce mají rovněž ekonomický význam. Vlny horka vedou ke zvýšení výskytu zdravotních komplikací a rizika předčasného úmrtí, poklesu pracovní výkonnosti a současně k nárůstu energetické náročnosti chlazení budov. Rychlý odtok srážkové vody ze zpevněných povrchů zvyšuje riziko škod při přívalových srážkách. Vysoký podíl dešťových vod odváděných do kanalizace, často jednotné, zároveň zvyšuje náklady na jejich odvádění a čištění. Dlouhá období sucha zvyšují nároky na péči o městskou vegetaci a zhoršují podmínky pro život obyvatel. Zdravé a funkční ekosystémy mohou tato rizika i související náklady významně zmírňovat. NPOP tak spojuje obnovu přírody s omezením škod způsobovaných suchem, povodněmi a extrémním horkem a se zdravotními a rekreačními přínosy pro obyvatele.

Půdu, vodu, vegetaci, opylovače a další složky biodiverzity proto nelze chápat jen jako estetickou či rekreační nadstavbu města. Představují funkční součást jeho adaptační infrastruktury: ovlivňují tepelný režim území, zpomalují povrchový odtok, podporují vsakování a retenci srážkové vody, přispívají ke stabilitě mikroklimatu a zvyšují odolnost sídel vůči extrémům, které se s postupující změnou klimatu stávají častějšími a intenzivnějšími. Z tohoto hlediska nejde pouze o ochranu jednotlivých druhů nebo izolovaných ploch zeleně, ale o udržení základních ekologických procesů, na nichž závisí obyvatelnost, zdravotní bezpečnost i dlouhodobá funkčnost městského prostředí.

Dvorky a vnitrobloky mohou být malými, ale důležitými kousky městské přírody.
Foto Jana Pyšková

ČLÁNEK 8: MĚŘITELNÝ CÍL, ALE NE ÚPLNÁ DEFINICE ÚSPĚCHU

Evropské nařízení stanovuje pro městské ekosystémy dva výlučně kvantitativní indikátory: podíl sídelní zeleně a plocha korunového zápoje. Do konce roku 2030 nemá na národní úrovni proti roku 2024 dojít k jejich čisté ztrátě; po roce 2030 má následovat rostoucí trend až do dosažení uspokojivých hodnot. U korunového zápoje se rostoucí trend sleduje v jednotlivých vymezených oblastech sídelních ekosystémů.

Měřitelnost cílů je nezbytnou podmínkou evropského monitoringu i srovnatelného vyhodnocování pokroku mezi členskými státy. Sama existence kvantitativních indikátorů však ještě nezaručuje, že budou dobře zachycovat skutečný stav městských ekosystémů, ani že povedou k účinným opatřením. Rizikem je zejména mechanický přístup, kde by pouhé naplňování ploch převážilo nad reálnou ekologickou kvalitou a funkčností realizovaných opatření. Rozhodující – samozřejmě vedle způsobu provedení opatření – bude kvalita metodiky: způsob vymezení výchozího stavu, prostorové měřítko sledování, periodicita aktualizace dat, pravidla pro započítávání ztrát a přírůstků, návaznost na lokální data a schopnost propojit základní plošné indikátory s informací o ekologické kvalitě, funkčnosti a dlouhodobé stabilitě sledovaných prvků. Dobře nastavený monitoring proto nemá být pouze nástrojem administrativního vykazování, ale součástí profesionální strategie obnovy — umožňuje průběžně ověřovat, zda opatření skutečně vedou ke zlepšování stavu sídelních ekosystémů, včas odhalovat nežádoucí posuny a podle výsledků upravovat další postup. Právě zde proto vidíme jedno z hlavních rizik i jednu z klíčových podmínek úspěchu článku 8.

Stejná plocha zeleně může představovat ekologicky zcela rozdílné prostředí – příkladem cenného území v Brně je Kamenný vrch, v Praze Prokopské údolí. Druhově chudý intenzivně sečený trávník, starý park, městská louka, mokřad nebo spontánně vzniklé stepní stanoviště mohou mít

Příroda ve městě je nedílnou součástí obnovy biodiverzity. Foto Tomáš Jůnek

stejnou výměru, ale velmi rozdílnou biologickou hodnotu, mikroklimatickou funkci i schopnost zadržovat vodu. Podobně samotná plocha korun stromů nevypovídá o jejich věku, zdravotním stavu, druhové skladbě ani o tom, zda mají podmínky pro dlouhodobý růst.

Proto ani více stromů nemusí být vždy přínosem pro přírodu. Cenná louka, písčina, xerotermní trávník a další otevřené biotopy mohou hostit vzácné, či dokonce zákonem chráněné organismy, které by zapojená stromová vegetace vytlačila. Mechanické navyšování podílu korunového zápoje s cílem vyhovět evropskému nařízení by tak paradoxně mohlo místní biologickou rozmanitost snížit. Dalším tématem jsou invazní druhy: likvidace rozsáhlých porostů invazních dřevin je sice ztrátou plochy korunového zápoje, z ekologického i ekonomického hlediska jde o pozitivní krok.

Právě proto považujeme za důležité, že výsledná opatření NPOP již nepracují pouze s plochou zeleně. Počítají s diverzifikací vegetace, vodními prvky, podporou opylovačů, ochranou vzrostlých stromů, biodiverzitními zelenými střechami i sukcesními plochami. U „městských divočin“ je dokonce výslovně uvedena potřeba zachovávat heterogenitu prostředí, propojenost biotopů a u cenných otevřených stanovišť kontrola sukcese.

Kvantitativní indikátory proto chápeme jako nezbytné minimum pro monitoring, nikoli jako záruku funkčního a odolného městského ekosystému.

OD DISKUSE K OPATŘENÍM

Příprava městské části NPOP nebyla jednorázovým připomínkováním hotového textu. Vedle širší tematické expertní skupiny fungovala užší pracovní skupina, která se scházela téměř každý týden. Návrhy opatření tak postupně vznikaly v dialogu mezi státní správou a odborníky s různými profesními zkušenostmi.

Proces jako celek hodnotíme pozitivně. Do tvorby NPOP bylo zapojeno více než sto institucí a organizací a součástí byla i otevřená veřejná konzultace: do dotazníkového šetření se zapojily téměř tři tisíce respondentů.

Pro sídelní ekosystémy lze výsledná opatření zjednodušeně rozdělit do čtyř vzájemně propojených skupin: legislativa a plánovací nástroje, technické normy, financování a podpora obcí a konečně výzkum, monitoring a metodická podpora.

Právě kombinaci těchto nástrojů považujeme za důležitou. Strom nelze úspěšně vysadit jen dotačním titulem, pokud mu technické sítě nenechají prostor pro kořeny. Dobrá metodika nepomůže, pokud obec nemá prostředky na realizaci. A závazný cíl nebude účinný, pokud není jasné, kdo má pravomoc jej prosadit a jestli zodpovědný subjekt má na realizaci opatření odpovídající prostředky – nejen finanční.

NEJVĚTŠÍ ZKOUŠKA TEPRVE PŘIJDE

NPOP je nezbytným implementačním rámcem, není však sám o sobě souborem nástrojů schopných všechny změny uskutečnit. Evropské závazky jsou formulovány vůči státu, jejich naplňování se ale bude odehrávat v konkrétních městech, ulicích, parcích, na pozemcích různých vlastníků a v jednotlivých stavebních projektech.

Bez posílení pravomocí obcí, odpovídajícího financování a zapojení privátního sektoru hrozí, že stát sice dostojí formálním závazkům, ale v praxi dojde jen k administrativnímu vykazování výsledků bez reálného přínosu pro přírodu.

Některé právní nástroje už přitom české právo zná. Stavební zákon pracuje se zelenou infrastrukturou a územní plánování má vytvářet předpoklady pro udržitelný rozvoj a kvalitní vystavěné prostředí. Současně je ale plánování a povolování staveb rozděleno mezi samosprávné rozhodování a výkon státní správy, což omezuje možnost města promítat své ekologické cíle přímo do každého konkrétního projektu. Výsledný NPOP proto oprávněně navrhuje prověřit úpravy stavebního zákona a prováděcích předpisů, které by posílily systematické začlenění obnovy přírody a zelené infrastruktury do plánování i výstavby.

Jinde existuje zcela konkrétní legislativní mezera. Zákon o ochraně přírody už stanoví, že pokud při povoleném kácení kvůli výstavbě není uložena náhradní výsadba, má být zaplacen odvod do rozpočtu obce. Současně ale odkazuje na zvláštní zákon, který má určovat výši a podmínky odvodu; tento mechanismus proto dosud není prakticky plně použitelný. NPOP správně navrhuje tuto dlouhodobou mezeru odstranit a propojit náhradní výsadby s funkčním systémem finančních odvodů.

Typickým problémem je také střet stromů a technické infrastruktury v ulicích.

Jednotlivé sítě mají vlastní ochranné režimy; například v ochranném pásmu podzemního komunikačního vedení nelze bez souhlasu vlastníka vysazovat trvalé porosty. Pokud se proto prostor pro stromy, vodu a technické sítě nekoordinuje už při návrhu ulice, může pro vegetaci nakonec zbýt jen omezený prostor, kde nemůže prosperovat. Za mimořádně praktické považujeme opatření NPOP směřující k výsadbovým pásům, jejichž začlenění do rozhodovacích procesů se již dříve objevilo v největších městech ČR, dále v koordinaci sítí a aktualizaci technických norem.

Neméně důležité bude stabilní financování a odborná kapacita obcí. NPOP počítá s konzultační a metodickou podporou, motivací obcí, finančními nástroji i sdílením dobré praxe. To je zásadní zejména proto, že povinnosti státu nelze dlouhodobě plnit pouze jednotlivými dotačními projekty.

OBNOVA MĚSTSKÉ PŘÍRODY JE PODMÍNKOU PRO OBNOVU VZTAHŮ V CELÉ KRAJINĚ

Městskou přírodu proto nelze chápat odděleně od okolní krajiny. Oblasti sídelních ekosystémů vymezené pro NPOP se nemusí krýt se správními hranicemi jednotlivých obcí. A to odpovídá realitě: funkční městský ekosystém často zahrnuje centrální město, předměstí i okolní obce, mezi nimiž se pohybuje voda, lidé i organismy. Samotný NPOP přitom uvádí, že vymezení sídelních ekosystémů slouží především jako referenční rámec pro monitoring a nemá regulatorní charakter.

To dobře ilustruje širší výzvu celého plánu. Ekosystémy fungují napříč hranicemi, zatímco naše instituce, rozpočty a kompetence jsou podle hranic organizovány. Úspěch NPOP proto nebude záviset jen na jednotlivých opatřeních, ale na schopnosti koordinovat ochranu přírody, územní plánování, zemědělství, vodní hospodářství, dopravu a rozvoj měst.

Právě v tom ale vidíme jeho největší potenciál. Národní plán na obnovu přírody není výzvou k návratu do krajiny minulosti. Je pokusem zajistit, aby krajina 21. století – od lesa přes pole a říční nivu až po ulici, park a vnitroblok – zůstala funkční pro přírodu i pro člověka.

Pokud se podaří tuto myšlenku převést z evropského nařízení a národního dokumentu do každodenního rozhodování, nebude obnova přírody jednou z mnoha environmentálních povinností. Stane se investicí do základních podmínek, na nichž závisí kvalita a v dlouhodobém horizontu i samotná obyvatelnost našich měst a celé krajiny. A možná pak ani nebude pro společnost tak náročná, jak se může na první pohled zdát.

BOX: PŘÍKLAD ČÍSEL ZA PRAHU (zdroj ÚAP hl. m. Prahy):

- ZPF = 39 % z celkové rozlohy města (z toho 72 % orná půda)
- PUPFL = cca 11 % z celkové rozlohy města
- Lesy a zemědělské plochy = polovina plochy hl. m. Prahy
- Vlastnictví a správa: Praha vlastní minimum zemědělských ploch (jednotky procent), zato okolo poloviny z celkové plochy lesů. Ve všech svých lesích hospodaří v režimu certifikace FSC. V případě polí je situace opačná – město se snaží na svých pozemcích hospodařit ekologicky, ale vlastnicky jde jen o zlomek plochy. Privátní hospodáři provozují v převážné většině komerční zemědělství bez zájmu o krajinné prvky či městské dotace do udržitelnějších forem hospodaření.